

КЪМ ПРЕДИСТОРИЯТА НА МУЗЕЯ НА АВИАЦИЯТА В КРУМОВО (ДО 1944 г.)

По случай 25 г. от основаването му

Според енциклопедична статия за историята на Музея на авиацията в Крумово, идеята за създаването на авиационен музей в България възниква след Ньойския договор, подписан на 27 ноември 1919 г., но опитът е неуспешен. До 1944 г. са направени още два опита (1935 и 1942 г.), но и те се провалят [1]. От друга страна, съвременна монография, посветена на историята на музейното дело у нас, при представянето на военноисторическите музеи между двете световни войни дори не загатва за усилията относно основаването на музей на авиацията [2, с. 214-221]. Тук предлагам **нови и слабо известни сведения за предисторията на Музея на авиацията в Крумово до 1944 г., като обосновавам и малко познати морски следи в нея.**

Интересът на българите към историята на въздухоплаването се появява още през Възраждането. Например учебник по физика, издаден през 1869 г., представя историята на аеростата, парашута и дори военно приложение на аеростат през 1794 г. [3, с. 186-194]. За силния интерес към авиационното минало е показателен и фактът, че преобладаващата част от съдържанието на първото българско авиационно периодично издание - списанието „Към Небето”, издавано във Варна 1 (14) ноември 1911 - 1 (14) януари 1912 г., е посветена на теми за историята на въздухоплаването, поради което то е всъщност и първото българско историко-авиационно списание. Вниманието към това направление на техническото ни минало обяснява в немалка степен ранното появяване на идеята за основаването на авиационен музей.

На 30 септември 1916 г. военните летци пор. Марко Първанов и немският инструктор З. Вагнер свалят противников самолет, който е пилотиран от французин с наблюдател сърбин, направили неуспешен опит да бомбардират София [4], [5]. Половин месец по-късно, на 15 октомври, в Царския манеж в столицата, е открита „изложба на сваления на 30 септември неприятелски аероплан”, като приходите от нея са за благотворителни цели [6]. Десетина дни след откриването ѝ столичен вестник съобщава: „По повод изложбата на сваления неприятелски аероплан ние се надяваме този и всички други ценни трофеи ще бъдат запазени за бъдещия военен музей ...” [7]. Някои от посетителите толкова много харесват експоната, че откъват части от него за спомен. Това става

причина във вестник „Пряпорец“ да се появи следният призив: „... натоварени сме да апелираме към ония от посетителите на изложбата на неприятелския аероплан, които са взели капака на бензиновия резервоар и запалката заедно с детонатора от неприятелската бомба, да ги повърнат в щаба на въздушната отбрана, понеже всички тия предмети са предназначени за военния музей” [8]. Доколкото „В първата входяща книга на Военноисторическия музей, водена от месец август до декември 1916 г., са вписани [...] 12 части от свалени аероплани” [9, с. 129], а не е отбелязан аероплан, по-нататъшната му съдба остава неизяснена.

Царският манеж в София (на неговото място днес е сградата на НБ „Св. Св. Кирил и Методий”) - <http://stara-sofia.com/Scan1153.jpg>]

През юли 1917 г. началникът на Щаба на Действащата армия ген.-лейт. Иван Луков издава разпореждане, към което е приложен „списък на предметите, които трябва да се изпращат във военния музей”. Те са класифицирани в осем раздела, един от които е „Въздушна война” [9, с. 130]. Това ясно показва, че още при създаването на този музей в предмета на неговата дейност е включена грижата за съхраняването и популяризирането на авиационната история. За това свидетелства и фактът, че при проектирането на централната музейна зала през лятото на 1918 г. в нея е предвидено в един от четирите ъгли да бъде поставен символът „Въздухоплаване”, изработен от художника Атанас Михов [9, с. 135].

През юли 1918 г. началникът на Аеропланното училище при Въздухоплавателната дружина майор Продан Таракчиев подава до началника на инженерните войски при Щаба на Действащата армия

рапорт, с който предлага да се създаде Авиационен музей като отдел на училището, разположен на територията на летище Божурище. Според представите на предложителя, този музей трябва „да служи за обучението на бъдещите пилоти чрез показване на всички познати в света модели както на стари, така и на съвременни машини и техни части”. Тази идея обаче не е осъществена [9, с. 172-173].

Продан Таракчиев (1885 – 1957 г.) – един от създателите на българската военна авиация - <http://www.desant.net/files/tn/128763383769774.jpg>]

През август 1921 г. варненският клон на Българският народен морски сговор (БНМС) организира за пръв път „морски ден” и вероятно тогава Временният централен комитет на БНМС взема решение да започне подготовката за създаването на Морски музей. Към края на декември 1922 г. музейният фонд се попълва с редица предмети, включително с „един голям модел от наше водохвърчило (хидроплан) и доста части и снимки от бившата ни водохвърчилна станция”. При това още тогава те са „събрани и изложени” (подч., И.А.) в музея [10], [11]. Към 1930 г. в него са оформени шест отдела, от които единият е „Авиация, с 27 предмета” [27, с. 28]. Съвременникът П. Търновски през 1939 г. описва авиационните експонати така: „модел хидроплан, с всички големи и малки принадлежности, чертежи, фотографии и сравнителни таблици за световната военна авиация през 1927 г. Взети са под внимание само годните за фронта хвърчила, които се числили в строя” [13, с. 619]. При официалното откриване на Морския музей на 23 май 1923 г. първата приветствена реч произнася председателят на Временният централен комитет на БНМС кап. I ранг Иван Михайлов, който изтъква „нуждата от основаване на музея, целта и

значението му [...] изказа благодарност на подържателите и дарителите на новия музей” [27, с. 28].

През 1928 г. в „Списание на държавните железници и пристанища” е публикувана обширна обосновка за създаването на железопътен музей. Нейният автор изтъква, че „още сме твърде далеч да имаме това, което на запад е отдавна осъществено: **музей за всека от многостранните отрасли на човешката дейност** като мореплаване, железници, **авиация**, техника, архитектура, изящни изкуства и пр., където всеки интересуващ се от дадена специалност може да проследи нагледно историята и развитието ѝ” (подч., И.А.) [14, с. 266]. Очевидно с това само се изказва съжаление от липсата на политехнически музей у нас, без да се предлага основаването му, но все пак прави впечатление, че авиацията е изрично спомената.

Със заповед на министъра на войната от 8 август 1930 г. е създадена „Военномузейна служба към Военноисторическата комисия с разклонения във всички отделни войскове части, управления и учреждения, [...] и в дирекцията на въздухоплаването”. Местните структури на тази служба трябва да събират военни предмети, включително по темата „въздушни сили” [9, с. 198-200].

През май 1931 г. полк. Ив. Михайлов е назначен за директор на Дирекцията по въздухоплаването към Министерството на железниците, пощите и телеграфите, но същевременно по това време съгласно поверителната структура на Министерството на войната заема длъжността командир на въздухоплавателния полк. Наред с изключително отговорната си задача да ръководи и развива българската военна авиация в условията на строга секретност заради все още действащите клаузи на Ньойския договор от 1919 г., той като командващ проявява далновидност и още през 1931 г. проверява изпълнението на задачата, възложена през март с.г. от Военномузейната служба да се издирват и събират предмети по темата „въздушни сили”, и дава съответни указания [9, с. 200, 205]. Днес в Държавната агенция „Архиви” се съхраняват три самолетни снимки от 1926 г. (две на р. Янтра близо до Велико Търново и една на Велико Търново), които полк. Ив. Михайлов подарява през януари 1933 г. Предполагам, че той е направил това дарение като част от събирателската дейност за целите на военния музей.

Самолетна

снимка на р. Янтра близо до Велико Търново, направена 1926 г. Подарена от директора на Дирекцията по въздухоплаването полк. Иван Михайлов през януари 1933 г. -

http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/image_euph/239236]

На 4 юли 1934 г. вестник „Македония“ помества кратка молба на Дирекцията на въздухоплаването към „всички офицери от запаса и чиновници, служили в поделенията на въздухоплаването в разни времена, да подарят за **музея при дирекцията** (подч., И.А.) каквито вещи или други материали притежават, свързани с живота им во въздухоплаването като: разни униформи, разни оръжия, единични снимки или такива на групи, собствени портрети, ценни дневници, статии и други, свързани с живота за въздухоплаването” [15]. Точно един месец по-късно, на 4 август, Дирекцията на въздухоплаването помества във вестник „Отечество” – орган на Съюза на запасните офицери, същата молба, но допълнена с три конкретни указания:

„Тези предмети и вещи, които не могат да бъдат направени подарък за музея, нека бъдат изпратени, за да могат да бъдат използвани като модели за направа на копия, след което ще бъдат повърнати на притежателите им с благодарност.

Подарените, както и тези за временно използване предмети и вещи, по възможност да се придружават с кратко описание за значението им.

Пощенските разноски по изпращането и връщането на вещите и предметите ще са за сметка на Дирекцията на въздухоплаването”[16].

Иван Михайлов (1887-1962 г.) – като командир на българската военноморска авиация през Първата световна война. Снимката е от дигиталния архив на „Морски вестник”.

Тези указания ясно показват, че по онова време директорът на въздухоплаването полк. Ив. Михайлов организира събирателска дейност по темата „Въздушни войски” не за замисления през 1916 г. централен военен музей, а за отделен авиационен музей. На 21 февруари 1935 г. Въздухоплавателният съвет при Дирекцията на въздухоплаването обсъжда състоянието на подготовката на този музей и възлага детайлни задачи на основните структурни звена на Въздушните войски. Интересен е фактът, че в протокола на това заседание е споменат и „завеждащия музейната служба”, на когото е „наредено да изработи проект за правилник на музея” [9, с. 204-205]. Сведенията за съдбата на това музейно начинание са противоречиви. Според едни музейни специалисти: „През 1931 г. е взето решение за създаване на музейна сбирка на летище Божурище. Тя е открита през 1934 г. и съществува до началото на Втората световна война” [17]. Според други: „За пореден път идеята за авиационен музей остава само на лист хартия” [9, с. 205].

През периода 21 май – 21 юни 1936 г. в София е проведена Първата въздухоплавателна изложба с международно участие, организатор на която Българският аероклуб. За отбелязване е, че тя предлага на посетителите си и специалния отдел „История на българското въздухоплаване” с уредник летецът Никола Кокилев [18], [19], [20].

През 1942 г. по нареждане на командира на Въздушни войски отново „Божурище е определено за място на експозиция, където трябва да бъде построен и храм-паметник на загиналите летци”. Напрегнатата военна обстановка осуетява обаче добрите намерения на генерал-майор Димитър Айранов [1].

Литература

1. **Музей на авиацията (Пловдив).** – [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BD%D0%B0_%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0_\(%D0%9F%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BD%D0%B0_%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0_(%D0%9F%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2)) (Последна промяна на страницата – 17 юни 2016).
2. **Недков, Симеон.** История на музейното дело в България. С., Агенция ЕВРОПРЕС, 2006. 376 с.
3. **Груев, Йоаким.** Опитна физика с 368 хубави чрътежи, съставена на французкий език от А. Гано, а преведена от Й. Груев. Книжарница на Хр. Г. Данов и сие в Пловдив, Русчюк, велес. Във Виена, у книгопечатн. А. Сомерова, 1869. IV, 613, IV с.
4. **Неприятелски аероплан над София.** – Пряпорец, № 212, 30 септ. 1916, с. 2.
5. **Сваленият неприятелски аероплан.** – Пряпорец, № 213, 2 окт. 1916, с. 2.
6. **Изложба на сваления неприятелски аероплан.** – Пряпорец, № 224, 16 окт. 1916, с. 2.
7. **Военен музей.** – Мир, № 4992, 26 октомври 1916, с. 2.
8. **Из военния музей.** – Пряпорец, № 234, 28 окт. 1916, с. 2.
9. **Пенкова, Соня.** Военните музеи на България. Общата история на първите години. С, 2011. 326 с.
10. **Славянов, Георги.** Морският музей във Варна. – Отечество, г. II, № 89, 17 дек. 1922, с. 2.
11. **Славянов, Георги.** Морският музей във Варна. – Народна отбрана, г. IV, № 884, 26 дек. 1922, 2-3.
12. **К. Ш.** Морският музей. – Морски сговор, 1930, № 6, 27-29.
13. **Търновски, Петър Ив.** Где е стопанското, финансово и търговско бъдеще на България (от международно, междудържавно и национално гледище). Т. I., Ч. I. 3. прераб. изд. [С.], 1939. XIII, 638 с.
14. **Цветанов, Тр. Ст.** Исторически ж.п. музей. – Списание на държ. железници и пристанища, г. III, 1928, № 9, 264-266.
15. **Дирекцията на въздухоплаването** моли ... – Македония, г. VIII, № 2306, 4 юли 1934, с. 3.
16. **За Музея при Въздухоплаването.** – Отечество, № 647, 4 август 1934, с. 4.
17. **История на музея.** – http://www.airmuseum-bg.com/Za%20nas/Za_nas.html

18. **Въздухоплавателната изложба на Българския аероклуб.** – Летец, 1936, № 6, с. 7.

19. **Първата международна въздухоплавателната изложба в България.** – Летец, 1936, № 7-8, 8-10.

20. **Международна въздухоплавателна изложба в София.** – Обществено подпомагане, № 11-12, 15-30 юни 1936, 347-354.

Иван АЛЕКСИЕВ